

Штрихи

Тетяна Калініна

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ТВОРЧІЙ ДОЛІ ВОЛОДИМИРА НАУМЕНКА*

Після десятиліть забуття сьогодні ім'я Володимира Науменка найчастіше згадується у зв'язку з його участю у виданні журналу "Киевская старина" — неофіційного органу київської Старої громади. Як один із найактивніших її членів В.Науменко був співробітником, а з 1893 року — редактором єдиного на той час друкованого органу української думки на наддніпрянській Україні.

Серед безлічі українознавчих матеріалів, надрукованих у журналі, редагованому В.Науменком, і досі вражає багатство та різноманітність публікацій про особистість та долю творчої спадщини Т.Г.Шевченка. Тут було вперше опубліковано листи поета з Петербурга до брата Микити, з Орська та Оренбурга до А.Лизогуба, Л.Дубельта, В.Рєпніної; листи до Т.Шевченка від В.Білозерського, М.Лазаревського, Г.Честахівського, В.Карташевської; спогади М.Лазаревського, Ф.Лебединцева, В.Білозерського, В.Тарновського; матеріали до біографії М.Чалого, М.Стороженка, К.Оберучева та ін. У "Киевской старине" репродуковано значну кількість малярських творів Т.Шевченка, вміщено публікації, що стосувалися його мистецької спадщини, тоді ще малодослідженої (види Почаївської лаври, 1897, №2; "Новопетровське укріплення з Хівинського шляху" з коментарем О.Лазаревського, 1899, №2; "Колекція рисунків Тараса Шевченка" О.Русова, 1894, №2; "Про малюнки Шевченка, виконані за дорученням Київської Археографічної комісії у Волинській губернії" М.Шугурова, 1894, №2). За оригіналами, що належали до збірки В.В.Тарновського, відтворено автопортрет 1845 року та малюнок хати батьків у Кирилівці.

Багато в чому і досі актуальна невелика за об'ємом, але ґрунтовна стаття В.Науменка "К вопросу о научном издании "Кобзаря" Т.Г.Шевченка", підготовлена для традиційно шевченківського лютневого тому за 1892 рік. "Давно пора подумати про видання, — писав В. Науменко 1892 року, — яке було б гідне пам'яті великого поета і відповідало б вимогам науки". На той час і в Росії, і за кордоном побачили світ уже чимало видань "Кобзаря", однак жодне з них, на думку автора статті, навіть найменше не задовольняло наукових вимог: на кожному кроці траплялися різні варіанти одного тексту та приписувані Шевченку твори, помилки в датуванні (у т. ч. й у виданнях Кожанчикова, 1867, СПб, Сушкевича, 1867, Львів, у празькому 1876 р.). Щоб не лишилися ці помилки невиправленими та освяченими традицією, необхідне було нове, критичне видання поезій Т.Шевченка. Його підготував і здійснив дослідник та бібліограф Василь Доманицький. Звітуючи про наслідки своєї великої текстологічної роботи у вересні 1906 року, Доманицький вказував на її відправну точку — настанови В.Науменка: 1) текст має бути критично перевірений із багатьма варіантами рукописів та друкованих видань; 2) до кожного твору мають бути долучені всі необхідні

* В основі статті — доповідь на наукових читаннях "Доля літературно-мистецької спадщини Тараса Шевченка" в Національному музеї Тараса Шевченка 19 листопада 2003 р.

бібліографічні, біографічні та історико-літературні довідки. Лише тоді, підсумовував В.Науменко, можна сподіватися справді наукової розробки та оцінки діяльності поета і можна буде скласти його повну біографію, що слугуватиме також характеристикою періоду суспільного життя.

Працюючи над підготовкою наукового видання “Кобзаря”, В.Доманицький дослідив усі доступні йому матеріали щодо текстів Т.Шевченка, що зберігалися в музеї В.В.Тарновського в Чернігові та у приватних власників. Публікуючи свою підсумкову працю “Критичний розслід над текстом “Кобзаря” Шевченка” (“Киевская старина”, 1906, №9), В.Доманицький висловив особливу подяку В.П.Науменкові – за його поради та за те, що довірив найдорогоцінніший скарб, яким тоді володів, – Малу книжку та Більшу книжку Т.Шевченка. Оригінальні поетові рукописи стали основою принаймні для $\frac{3}{4}$ частин “Кобзаря” 1907 року, допомогли уточнити тексти та хронологію творів, починаючи з 1846 р., а також відкинути помилково приписувані йому вірші. Крім Шевченкових автографів, В.Науменко надав у користування дослідникові зібрані членами Старої Громади (за найактивнішої участі самого Науменка) матеріали та копії з автографів, знайдені в паперах М.Максимовича та придбані з приватних рук (багато в чому завдячуючи заклинам зі сторінок “Киевской старины” збирати та публікувати все, що стосується біографії та творчості поета).

Із думкою про майбутній громадський музей Т.Шевченка В.Науменко публікує в “Киевской старине” матеріали про долю окремих речей, що колись належали поетові. Одним із тих, хто відгукнувся і підтримав це *починання* часопису, був О.Сластіон. 1899 року (липень, т. LXVI) опубліковано листа художника, який повідомляв, що йому належали видання “Народних оповідань” Марка Вовчка з бібліотеки Т.Шевченка (на корінці було витиснено літери “Т.Ш.”); записка поета до Д.Каменецького, який був учасником підготовки видання “Кобзаря” 1860 року; оригінали двох фото (поет серед друзів, 1859 та з Григорієм Честахівським, 1860), передані О.Сластіоном до найповнішої тоді Шевченківської колекції В.В.Тарновського; етюд із натурника Тараса (придбаний у його сина, художника І.Т.Малишева). У листі О.Сластіона є й маловідомі матеріали щодо історії створення погруддя поета для садиби Алчевських у Харкові, яке зараз експонується в одному із залів НМТШ (скульптурний твір, призначений В.Беклемішевим для майбутнього музею або Тарасової світлиці в Каневі, випадково побачив О.Алчевський і замовив його повторення в мармурі).

У цьому ж томі у липні 1899 року В.Науменко інформує читачів, що до редакції щойно передано настінний годинник Т.Шевченка, який був “свідком його останніх днів і навіть хвилин життя”. Після поховання поета годинник зберігався в редакції “Основи” і призначався для школи його імені в Україні. Згодом В. Білозерський передав його своєму помічникові Ф.Кистяковському, який переїздив до Києва. Після його смерті вдова передала годинник редакції “Киевской старины”.

Власністю Старої Громади було чимало матеріалів та документів, безцінних із наукового погляду (1918 – на початку 1919 рр. В.Науменко особисто передав до відділу рукописів новостворюваної Наукової бібліотеки при ВУАН частину власної бібліотеки, де були рукописи його праць, матеріали з архівів інших осіб, зокрема й М.Максимовича, та інші документи, що належали Старій Громаді – див.: Клименко І. В.П.Науменко і його роль у розвитку українського просвітництва // Археографічні дослідження унікальних архівів та бібліотечних фондів. – 2000. – Вип. 6).

Як відомо, думка замовити І.Рєпіну портрет для Тарасової світлиці в Каневі виникла в редакції журналу “Киевская старина”. У липні 1889 р. делегація, у складі якої був і В.П.Науменко, привезла до Канева портрет поета в копії Х.Платонова, а оригінал залишився в Києві, в редакції. Рєпінський портрет вміщено на фронтисписі “Кобзаря”, виданому 1899 року “Киевской стариной”; він був неодмінним атрибутом багатьох шевченківських урочистостей. Бачимо його у

первісному оформленні – масивній, із розкішним орнаментом рамі – на відомій світлині з колекції музею Івана Гончара, репродукованій, зокрема, і в книзі З.Тарахан-Берези “Святиня” (К., 1998): Олена Пчілка, М.Старицький, Г.Хоткевич, М.Старицька та М.Лисенко 18 березня 1900 р. Портрет поета у цьому ж оздобленні репродуковано ювілейного 1914 року на обкладинці одного з лютневих випусків (№ 10) журналу “Киевская мысль” із уточненням: “Собственность В.П.Науменка”.

Нещодавно у фондах НМТШ виявлено фото тих часів, на звороті якого рукою невідомого пізніше написано олівцем: “В.П.Науменко у себя в кабинете”. Він сидить біля невеликого круглого столу в кутку кімнати, на якому стоїть знайомий портрет у тій же, втраченій сьогодні рамі. На стіні кімнати праворуч, трохи вище від портрета – відоме групове фото 1890-х років: П.Житецький, О.Лазаревський, В.Тарновський, М.Чалий, В.Антонович (сидять у першому ряду); у центрі другого ряду серед співробітників “Киевской старины” стоїть Володимир Науменко.

Його ім'я згадано й у передмові до такої капітальної колективної праці, як “Словарь української мови” за редакцією Б.Грінченка. Сьогодні мало хто згадує, що ще 1897 року планувалося видати словник як додаток до “Киевской старины”, і вже було розіслано його початкові аркуші на А-Б за редакцією В.Науменка.

Роботу було поновлено Борисом Грінченком на початку 1902 року, а вже 1907-го вийшов перший том. У передмові до нього упорядник згадав тих, хто в різний час надавав матеріали для словника. У цьому переліку були імена О. та В.Білозерських, М.Костомарова, Т.Шевченка: ще за життя поета у 1-й книжці “Основи” за 1861 рік П.Куліш повідомив про намір почати підготовчу роботу для майбутнього словника. Як згадував Є.Чикаленко, після закриття “Основи” до Київської громади перейшли всі записи для майбутнього словника, який “мав бути чисто народним, етнографічним, в якому був би зібраний тільки народний словесний капітал” (за вид.: Слабошпицький М. Українські меценати. 1991. – С. 153-154).

Великий знавець історії літератури, особливо української, талановитий педагог і лектор, він був ініціатором та учасником багатьох товариств і громадських об'єднань. Коли було створено “Південно-західний відділ Імператорського Російського географічного товариства”, яке зосередилося на вивченні української етнографії, словесності, історії, економіки, виданні популярних брошур, поезії, наукових досліджень, В.Науменко співпрацював у ньому. Зокрема, він редагував матеріали, що надсилалися М.Драгоманову для видання за кордоном. Його лекції на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира В.Науменко слухав ще студентом (Клименко І. В.П.Науменко і його роль... // Археографічні дослідження унікальних архівів. – 2000. – Вип. 6). Через концепцію М.Драгоманова, яка вплинула на розвиток усієї суспільної думки України II пол. XIX ст., сучасні історики простежують зв'язок федералістичних ідей Кирило-Мефодіївського братства із заснованою у грудні 1917 року Федеративно-демократичною партією. Одним із фундаторів, головою та автором її програми теж був В.Науменко.

У секторі унікальної книги Національного музею Тараса Шевченка зберігаються документи про те, що 1902 року саме йому належало право на видання всіх творів Т.Г.Шевченка, а також земля навколо могили поета в Каневі. Свідомо не зупиняючись на благородній ролі В.Науменка у справі зберігання та впорядкування Шевченкової могили (цю тему висвітлено у книзі З.П.Тарахан-Берези “Святиня”), згадаємо лише одну з його публікацій в “Киевской старине” – “Приведение в порядок могилы Т.Г.Шевченка” (1906, вересень, т. XCIV). Редактор докладно інформує читачів про те, як витрачено гроші, що надходили на адресу журналу для утримання в належному стані національного пам'ятника. Витрати на чергові заходи щодо впорядкування ділянки на Чернечій горі значно перевищили пожертви, і В.Науменко звертається до громадськості з надією на підтримку.

Слово і Час. 2005. №3

Великий авторитет педагога, філолога, видавця, громадського діяча не врятував В.Науменка від вироку, винесеного Всеукраїнською надзвичайною комісією 7 липня 1919 року. Його — тоді вже співробітника історико-філологічного відділу ВУАН — було заарештовано в день 67-річчя і, незважаючи на клопотання Академії, розстріляно як “колишнього міністра гетьманського” (в уряді гетьмана П.Скоропадського В.Науменко очолював Міністерство освіти). “Лиха доля та навіжені люди не дали Володимиру Павловичу діждатися закінчення його діяльності корисною працею...”, — писав у некролозі Гнат Житецький у ті дні, коли “Київські відомості” друкували списки “розстріляних без будь-яких дійсних підстав” (Щоденник В.Короленка — за кн. З.Тарахан-Берези, с. 274).

Володимир Павлович Науменко належав до тих українських інтелектуалів, які змогли не лише організувати наукову працю, дослідження літератури й мистецтва, а й, сформулювавши національну програму, вкласти у цю працю новий зміст.

Віктор Гуменюк

“ЛІСОВА ПІСНЯ” В ПОСТАНОВЦІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ МИТЦІВ

Наука в ХХ столітті довела, що міфологічні уявлення наших пращурів, навіть якщо ми про ці уявлення начебто й гадки не маємо, продовжують жити в нашій підсвідомості й суттєво впливають на індивідуальну поведінку окремих людей і суспільні процеси. Мистецьке мислення, здебільшого випереджаючи мислення наукове, з особливою виразністю розкрило значущість та непроминуність міфологічних уявлень ще на зламі ХІХ й ХХ століть, явивши яскраві зразки модерного трактування давніх образів і мотивів. І творчість Лесі Українки, передусім її драматична поезія, це переконливо засвідчує. У багатій драматургічній спадщині поетеси особливе місце посідає “Лісова пісня”, адже це єдина її п’єса, створена на основі давньої української мітології, точніше демонології. Відчуття дисонансів суспільного існування, які стають особливо виразними, набуваючи глобальних масштабів саме в ХХ ст., намагання їх окреслити, осягти, а може, й подолати (у всякому разі якось дистанціюватися від них, не підкорятися їм) суттєво зв’язане з апеляцією до цілісності міфологічного світосприймання. Художня концептуальність “Лісової пісні” ґрунтується передусім на своєрідному осягненні таких взаємозв’язаних опозицій, як природа й людина, міф і реальність, вічність і буденність... Кохання Мавки й Лукаша, фантастичної лісової красуні й сільського хлопця, що грає на сопілці, криє багатогранну незглибиму символіку, так само, як і даліше Лукашеве зречення цього кохання та, зрештою, усвідомлення своєї трагічної вини.

Як природа без людини холодна й байдужа, так і людина без природи (пориваючи з природою, недооцінюючи її законів) ница й суєтна... Подібних формул з образної системи “Лісової пісні” можна, мабуть, вивести безліч. Складна художня образність твору не може бути потрактована раціонально вичерпно, однозначно, але вона торкається найважливіших проблем буття.

“Лісову пісню” досить часто, особливо в театрі, трактують поверхово як яскраву барвисту казку, сумну, але повчальну. Брак наближення до підтекстових глибин твору, до його філософічності зумовлює появу надто пишних декорацій, видовищних ефектів, педальованих акторських почуттів... Немов передбачаючи можливість таких постановок, Леся Українка невдовзі після завершення п’єси писала в листі до матері: “... я б і хотіла бачити її на сцені, і боюся, не “провалу” боюся, а переміни мрії в бутафорію...”.